

NAGY-MAGYARORSZÁG ÁBRÁZOLÁSA A TRIANON UTÁNI ELEMI NÉPISKOLÁKBAN*

*„Sok ország ment már csődbe, amelyik a hadászatra erején felül
költött, de még egy sem, amelyik az oktatásra.”*

Gróf Klebelsberg Kuno

Az 1920-as évek magyarságának életére óriási teherként nehezedett a Trianon által okozott sokk. A történelmi Magyar Királyság a békediktátum következtében nemcsak nemzetiségeit, de saját nemzettestének jó egyharmadát is elveszítette. Az ipar, a gazdaság, az infrastruktúra és az emberek jövőképe egyaránt romokban hevert. A legfontosabb társadalmi feladat a sebek mielőbbi kezelése, az újjáépítés megkezdése volt, anyagi és szellemi értelemben egyaránt. A kultúra fontosságának és nemzetmegtartó erejének hitében a magyarság a Kárpát-medencében, óriási áldozatok árán, meg tudta őrizni évezredes helyét és szerepét. Mivel nagy múltú magyar közművelődési, felsőfokú és kutatóintézetek kerültek a határon túlra, a széttöredezett kulturális, oktatási és tudományos intézményrendszer modernizálása,

reintegrálása is elengedhetetlenné vált. (Mindezt katasztrofális gazdasági helyzetben anyagi és erkölcsi tartalékok híján kellett megkezdni.)¹

A hagyományos diplomáciai és fegyveres eszközök helyett a megcsonkított ország egyedül kultúrmissziós törekvéseivel törhetett ki a kényszerű külpolitikai elszigeteltségből. Az 1920-ban megszerveződő autokratikus politikai struktúra egyik kulcságzatává a kulturális szakigazgatás vált. A vitéz nagybányai Horthy Miklós nevével fémjelzett negyedszázadon belül három nagyobb alperiódus különböztethető meg: az 1920-as évek, a 30-as évek és a háborús időszak.² Ezek a periódusok a kultusztárca működésében is jól artikulálódtak. A Horthy-korszak két nagy tekintélyű minisztere, „kulturpápája” gróf Klebelsberg Kuno³ és Hóman Bálint⁴ ezt kiválóan

* A Trianoni Szemle XI. évf. (2019) 1–2. számában megjelent írás javított, bővített változata

¹ Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája 87. o. In: Társadalom és Kultúra Magyarországon a 19–20 században. Tanulmányok. Szerk. Vonyó József. Magyar Történelmi Társulat és Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2003.

² Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005.

³ „Klebelsberg Kuno (1875–1932) kultúrpolitikus. 1921–22-ben a Bethlen-kormány belügy-, majd 1922–31 között vallás- és közoktatásügyi minisztere, kormánypárti képviselő. Lásd: Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi” Klebelsberg Kuno (1875–1932), Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest, 2014.

⁴ „Hóman Bálint (1885–1953) történész, politikus. 1915-től az Egyetemi Könyvtár, 1923-tól a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. 1925-től 1931-ig a Budapesti Tudományegyetemen a középkori magyar történelem tanára. Az 1929–33 között megjelent Magyar Történet társszerzője. 1932-től 42-ig kisebb megszakítással vallás- és közoktatásügyi miniszter.” – Romsics Ignác: Iskola és tudománytörténet – Horthy-korszak 1920–1944. 406. o. In: Magyar Kódex – Magyarok a XX. században – Magyarország művelődéstörténete 1918–2000. Kossuth Kiadó, Bp., 2001. főszerkesztő: Szentpéteri József

felismeri. Mindkettejük pályája a nagy háború előtt kezdődött, de csak 1920 után teljesedett ki. A huszonöt évig tartó Horthy-korszakban összesen tizenharc (egyenként kilenc-kilenc) évig koordinálták, a kultúrpolitikát így lehetőségük nyílt programjuk részbeni megvalósítására.

Klebsberg neonacionalizmus néven hirdette meg programját. (A neonacionalizmus fogalma a korszakban komoly sajtópolémiát váltott ki).⁵ A veszteségek fő okát Klebsberg Magyarország nemzetközi elszigeteltségében látta. Hangsúlyozta a világtörténelmi távlat fontosságát és óvott a vidéki-es bezárkózástól. Elítélte a múlt romantikus-idealista viszásvárgását, az utódállamokkal szemben pedig türelemre intett. Közmegegyezést óhajtott a múlt értelmezésében. El akarta kerülni azt a látszatot, hogy az általa sürgetett értékörzés azonos az 1914 előtti avított konzervativizmussal. Nemcsak a két forradalomtól, hanem az azt követő eseményektől is elhatárolódott. Kulturális miliőt akart teremteni, amiben mindvégig a minőség szempontja vezette.⁶ Klebsberg koncepciójának másik kulcsfogalma a kultúrfölény volt. (A fogalom már a dualizmus korában is létezett, a XX. században viszont hangsúlyossá vált szociáldarwinista színezete.) Klebsberg elévülhetetlen eredménye, hogy egyéni műveltségét latba vetve – a korszak legfelkészültebb szakembereivel egyeztetve – kidolgozott egy olyan koherens világképet, ami nemcsak miniszterségét, hanem a Horthy-korszak kultúrpolitikáját is nagyban meghatározta. Jómagam is idézem ismertté vált miniszteri beszédének vezérgondolatát: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”.⁷

A korszak kultúrpolitikusi és oktatásüggyel foglalkozó szakemberei egyöntetűen belátták, hogy az új, megcsonkított állam csak akkor maradhat fenn az európai nemzetállamok sorában, ha állampolgárai testben és lélekben is erősek, műveltek, tájékozottak s megfelelően képzettek. Nem véletlen tehát, hogy a magyar tanulóifjúság korszerű és magas színvonalú nevelése prioritást élvezett.

A kötelező közoktatást (népoktatást) 1868-ban iktatták törvénybe Magyarországon, ingyenessé azonban csak 1908-ban vált. Elyben az oktatás első hat éve (hattól tizenkét éves korig) volt kötelező.⁸ A beiratkozott diákokra vonatkozó or-

szágos statisztikák viszont jól mutatják, hogy a népoktatás a gyakorlatban négyéves rendszerben működött. Az elemi iskola utolsó két éve egyfajta zsákutca volt, mivel a középiskolák (polgári iskola és gimnázium) a negyedik osztály után folytatódtak. A lemorzsolódás elképesztően nagy volt. Hiába kezdte el a „négy elemi” a tanköteles diákok több mint kilencven százaléka, amikor még az 1920–21-es tanévben is a hatodik osztályig csupán a tanulók 23%-a jutott el. A problémával a politikum és a közvélemény is tisztában volt. Az oktatás elemi szintű infrastrukturális gondokkal, eszköz- és szakemberhiánnyal is egyaránt küszködött.

Klebsberg 1922-től 1931-ig tartó minisztersége idején sikerült jelentős összegeket a modernizációra költeni. A harmincas évek elejére megközelítőleg 5000 új tantermet építenek országszerte. Ennek is köszönhető, hogy növekedett a tanköteles korú gyermekek beiskolázottsági aránya, csökkent az analfabetizmus, hosszabb távon pedig emelkedett a műveltségi színvonal.

ÉRTÉKALAPÚ KÖZOKTATÁS, ÁLLAMI NEVELÉS ÉS POLITIKAI REPREZENTÁCIÓ

A Horthy-korszak kulcsszava a politikai ideológiaként is jelentkező *keresztény-nemzeti* eszme. A centralizáció, a szelekció és a nemzeti karakter kialakítása volt ekkor az oktatás és tudománypolitika legfőbb feladata.⁹ A „nemzeti karakter”, vagyis a megfelelő identitás és értékrend kialakítása pedig már az legsúlyosabb fokú iskolai nevelésben (bölcsődék és óvodák híján) el kellett hogy kezdődjön. Ez az elemi népiskola¹⁰ – aminek többszáz éves hagyománya van magyar földön – s melynek pontos meghatározása egységes álláspont híján nem is olyan egyszerű feladat. Én most Mészáros István történész értéksemleges definíciójából indulok ki: „A népiskola szervezetiileg önálló intézmény, amelyben nevelés és oktatás egyaránt folyik: az oktatás keretében az alapszintű általános művelődési anyag viszonylagosan befejezett rendszerét a tanulók anyanyelvén nyújtja.”¹¹

Az elemi népiskolák 1925 májusában megjelent korszerűsített, az európai reformpedagógiai törekvéseket is figyelembe vevő tanterve szerint „a népiskola célja a hazának vallásosan

⁵ Ujváry 2020. 107. in: A Horthy-korszak vitatott kérdései.

⁶ Szegedy Maszák Mihály: Szellemi élet (9. fejelet) in: Magyar Művelődéstörténet – A polgári társadalom korának művelődése II. (1920–48) Osiris, Bp., 2006. Szerk. Kósa László

⁷ Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Bp., 1927, Athenaeum, 604. o.

⁸ Krasznai Zoltán: Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon. Pécs. 2012. 110–111. o.

⁹ Drabancz M. Róbert–Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005. 15–16. o.

¹⁰ hasonló a német Volksschule vagy az angol primary vagy elementary school.

¹¹ Mészáros István: Magyar iskola. 1996–1996. Előadások, cikkek, beszédek. Eötvös József K., 1997. 88–89. o.

1. kép A szerző anyai dédapjának népiskolai tanítói oklevele

és öntudatosan hazafias polgárokat nevelni, akik az általános műveltség alapelemeit bírják, és képesek arra, hogy ismeretüket a gyakorlati életben értékesítsék.”¹²

Az egyik programalkotó, Quint József a következőképpen fogalmaz: „Az új tanterv kibocsátásának célja a népiskolai nevelés elmélyítése. Hogy ezt a célját elérje, mindenekelőtt a tanítónak kell foglalkoznia az új tantervvel. Ismernie kell azokat a szempontokat, melyek az új tanterv készítőit irányították.”¹³ A szempontrendszer lényege, hogy az egyoldalú intellektualizmussal szemben ki kell emelni az Isten, erkölcs, haza köré rendelhető örökérvényű értékeket. (Az 1925-ös tantervben Ballér Endre professzor szerint is az értékközpontú tantervfelfogás érvényesült.¹⁴) Az értékalapú nevelés-oktatás programjának kidolgozásánál meg kell még említeni Kornis Gyula nevét. Kornis Klebelsberg államtitkára és legfőbb munkatársa, aki filozófusként, oktatáspolitikusként kiterjedt publikáció tevékenységet folytatott¹⁵ (pl. megjelentek tanulmányai a Magyar Paedagogia című lapban).

A tantervet hamarosan követték a tantárgyakhoz írt tanítói kézikönyvek: az Egységes Népiskolai Vezérkönyvek

sorozata. (Új utasítás csak 1932-ben jelent meg.) 1925-ben kiadták a nemzetiségi iskolák tantervét, valamint azt a szabályzatot, melynek értelmében minden iskolának a tanév végi tankönyvjavasoló értekezleten kell döntenie a következő évben használandó tankönyvekről.¹⁶ Fontos kiemelni, hogy a tanterveket, a „vezérkönyveket” és módszertani útmutatókat olyan szakemberek állították össze, akik a pedagógiát nem csupán elvont, elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is aktívan művelték. Ilyen szakember volt Quint József legfontosabb munkatársa, Drozdy Gyula¹⁷, aki egy személyben volt keresztyén, nemzeti szellemű, gyakorló pedagógus és vezető metodikus. Munkásságának középpontjában a tanulók érdeklődésének felkeltése, érzelmi világának gazdagítása állt.

Vizsgáljuk meg konkrétan, hogy egy átlagos népiskolai tanítónak milyen ismeretekre kellett szert tennie. Ehhez példaként szeretném bemutatni anyai dédapám népiskolai tanítói oklevelét: (1. kép, a papírrégiség a szerző tulajdona).

Az elvégzendő tárgyak két nagy tárgycsoportra oszlottak:

Az osztályvizsgálatok tárgyai tartalmazták az általános közismereti és készségtárgyakat: test- és élettan; lélektan és

¹² Tanterv az elemi népiskola számára. Kiadta a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. elnöki számú rendeletével. Budapest, 1925.

¹³ (Quint, 1925. 13. o.)

¹⁴ Ballér Endre: Tantervméletek Magyarországon a XIX–XX. században. Budapest, 1996. 74. o.

¹⁵ Koller István: A modern filozófia és paedagogia állása. 1925.

¹⁶ Az 1925-ös népiskolai tanterv sajtóvisszhangja a Szabolcsi Tanító című folyóiratban, Perjés István Kossuth Lajos Tudományegyetem, Neveléstudományi Tanszék In: Szemle. MAGYAR PEDAGÓGIA 97. évf. 2. szám 153–166. o. (1997) http://misc.bibl.u-szeged.hu/13807/1/mp_1997_002_6163_153-166.pdf

¹⁷ Bajta Drozdy Gyula (Bajta, 1881–Bp., 1963): a hazai elemi népiskolai nevelés- és oktatásmódszertan neves szakembere. Quinttel együtt előkészítője az 1925-ös népiskolai tantervnek, és a húszas évek második felétől írja a módszertani útmutatóknak, a Népiskolai Egységes Vezérkönyvek (NEV) sorozatának írója. Lásd: http://www.kislexikon.hu/drozdy_gyula.html#ixzz5YuVgdgyX

logika; német nyelv; természetrajz és kémia; fizika; egészség-tan; gazdasági ismeretek; közgazdaságtan; rajz; szépirás; ének; zene; kézimunka; testgyakorlás, (összesen 14 tárgy).

A tanító-képesítő vizsgálat tárgyai jelentették a „pedagógiai modult és az oktatási-nevelési gyakorlatot” tételesen: hit- és erkölcsan; nevelésan; tanítástan és módszertan; neveléstörténelem és iskolaszerveztan; nevelési és tanítási gyakorlat; magyar nyelv és irodalom; történelem; alkotmánytan; földrajz; mennyiségtan (összesen 10 tárgy). A 28 tárgy elvégzése tehát egy meglehetősen széleskörű általános műveltséget és pedagógiai felkészültséget feltételezett. Az oklevél megszerzése alacsony sorból származó tanítók részéről nagy energiabefektetést igényelt, ugyanakkor hosszú távon szerény, de stabil jövedelemmel járó, társadalmilag elismert hivatást biztosított.

A tárgyalt időszakban, a pénzügyi nehézségek ellenére, számtalan tankönyv, gyakorlófüzet, szótár, folyóirat, oktatási segédlet és szemléltetőeszköz állt a pedagógusok és diákok rendelkezésére.¹⁸ A kiadványok szerkesztésére, minőségére, tartalmi elemeire és a vizualitásra is nagy hangsúlyt fektettek.

Fontos megjegyezni, hogy a legszélesebb társadalmi rétegeknek, még a két világháború között is a Biblián és az éves kalendáriumokon túl, szinte csak a tankönyvek voltak az egyedüli olvasmányaik.¹⁹ A politikai elit ezért indirekt módon a tankönyveket is felhasználta a jelen legfontosabb közösségi ügyeinek kommunikálására. Az üzenetek célcsoporthoz történő eljuttatása ebben az esetben valóban rendhagyónak tűnik, de a 20. század tömegkommunikációs eszközei még ekkor voltak kifejlődőben és elterjedőben. Az országos napilapok, újságok, a rádió és a mozgófilmek az urbanizált lakosság, azon belül is az iskolázottabb, műveltebb, polgárosult rétegek számára volt elérhető és mértékadó.

Az egyes iskolai kiadványokon éppen ezért nagyon gyakran megjelennek az irredenta-revizionista eszméket tükröző szimbólumok, amik a vesztes világháború és a trianoni országvesztés okán az akkori politikai atmoszféra legmeghatározóbb elemei voltak.

Ezen a ponton röviden tisztáznunk kell a két fogalom jelentését és terminológiai háttérét: az irredentizmus (*redemptio* [lat] = kivált, megvált; *irredento* [ol] = fel nem szabadított, meg nem váltott) olyan politikai törekvés, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza.

Az irányzat radikális eszközöket, pl. fegyveres beavatkozást is megengedhetőnek tart a cél elérése érdekében. Az irredentizmus első tételes megfogalmazását és politikai gyakorlatát az Itália irredenta felszabadítását követelő 19. századi olasz egységmozgalom nyújtotta. A revizionizmust ezzel szemben (*revisio* [lat] = felülvizsgálat), amely egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni, kimondottan jogi megközelítés jellemzi. Ez az irányzat tehát békés eszközökkel, a diplomácia és a nemzetközi jog által biztosított kereteken belül – pl. konferenciák, ill. többoldalú szerződések révén – kíván eredményt elérni, szükségképpen kompromisszumra hajló, érveiben és célkitűzéseiben az irredentizmusnál pragmatikusabb és korszerűbb.²⁰

Az irredenta-revizionista eszmekör artikulációja 1918 végétől kezdődik. Teljes kibontakozása természetesen a békediktátum aláírása után, az 1920-as években jellemző, de egyértelműen felöleli az egész Horthy-korszakot. A revízió vágya nem csupán ideológiai síkon jelentkezik, nem ragad le egyfajta légtér, absztrakt térben, hanem a hétköznapi életben, a tárgyi világban is létjogosultságot kap. A politika kultuszképzésbe kezd, de ezt a kultuszt a társadalmi igények generálják és táplálják. (Adó és vevő viszonyát tehát szimmetrikus reciprocitás jellemzi!) Az eszerint kibontakozó tárgyi világ teljes spektrumát most nem tisztünk bemutatni.

Jelen tanulmány egy speciális szférában, az iskolai oktatásban, a tantermek falai között megjelenő irredenta tárgyakra, azon belül is a nyomdatechnikai úton előállított tankönyvekre, füzetekre, kiadványokra helyezi a hangsúlyt.

RÖVID EPIZÓD: HOSPITÁLÁS EGY NÉPISKOLAI TANÓRÁN

Végezzünk el egy gondolat kísérletet, vagy ha jobban tetszik, egy rövid időutazást. Lépünk be egy népiskola első osztályába. Ha tanyasi iskolaépületbe megyünk, vaskos, tömör falakat látunk, ami alacsony belmagassággal párosul. Nagyobb településeken, főleg nagyvárosokban szerencsésebb a helyzet. Nagyobbak, magasabbak, tágasabbak, világosabbak a tantermek. A miliő mégis ugyanaz. Fehérre meszelt falak, rend, tisztaság, átláthatóság. Az alacsony, nehéz, tömör fapadok katonás rendben, a tanító/tanár katedrája kiemelt helyen, elől a tér közepén vagy egy hangsúlyos ponton. A teremben tehát minden hierarchikus rendben van. Mai szemmel rész-

¹⁸ Az ifjúság szociális helyzetének javítására külön törvényeket és rendeleteket hoztak. Ezáltal a piaci ár alatt juthattak tankönyvekhez. Pl.: Az elemi népiskolák olcsóbb változatú tankönyvek kötelező egységárának megállapítása... 75.611/1933.; 78.000/1934. VII./1.; A közép- és középfokú iskolák tankönyvek árának leszállítása. 75.812/1933. VII./1. vagy A szabványosított és ennél fogva olcsóbban árusítható iskolai füzetek és egyéb tanszerek kötelező használatának elrendelése. 108. 231/1938.

¹⁹ Krasznai Zoltán: Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon. Pécs. 2012. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, 112. o.

²⁰ Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Bp. 2002.

ben kaszárnya, részben szentély. Az iskola a tudás temploma. Becsengetnek. A gyerekek gyorsan elfoglalják helyüket az ülésrend szerint. A zsvaj rögtön megszűnik, amint a tanító belép. Az iskolai nap, az első 45 perces tanóra a Hiszekegy elszavalásával kezdődik. Két diák a tábla előtt jelenti a hiányzókat. A tanár először magyaráz, majd kiosztja a feladatot, körbejár, ellenőriz. A kisdíák csak jelentkeznek, ha kérdése van. Beszélni felszólítás után lehet. Elég gyakori a szóbeli feleltetés vagy számonkérés. A tankönyvekben sok a lexika, sok a memoriter. Didaktikai szempontból nézve az oktatás a porosz modell alapján hangsúlyosan frontális. Felsőbb osztályokban is csend és figyelem kíséri a tanári előadást. Az írástanulás, számolás palatáblára segítségével történik. A tábláskára krétával írnak a táblára felírtak és a tanítói instrukciók alapján. A felsőbbévesek egyre inkább füzetet használnak. A tankönyv drága, a kisdíák nagy bajba kerül, ha elhagyja vagy megrongálja. Nemcsak a büntetés miatt, hanem mert könnyen lemaradhat a tananyagban. A fegyelemzetlenebb diákok persze firkákkal dekorálják a füzeteket, könyveket, padokat. Ha lebuknak, könnyen tasli vagy nyakleves jár a rongálásért, gyakori, hogy valaki „körmöst” kap.²¹ A diákok pennával írnak. A tinta a padokon elhelyezett üvegbelesű tintatartókban van. (Szigorúan jobb oldalon, mert csak jobb kézzel szabadott írni.) A betűk és számok rengetegén kívül az ábrák, rajzok, legfőképp a színezett nyomtatványok, grafikák nagy hatással voltak a gyerekekre. A falakon falitérképek, mottók/feliratok, elemisták számára szorzótábla, az ABC betűi voltak elhelyezve. (Polgári iskolákban, középiskolákban ezek nyilván sok mindennel kiegészültek, keretezett fotográfiák, híres történelmi, irodalmi személyiségek portréi függtek a tantermek falain és/vagy a folyosókon. Sőt, szobrok, festmények, keretezett rézkarcok, metszetek is felbukkantak.) Digitális eszközök híján a korabeli diákokat jóval kevesebb vizuális inger érte. Ezért egy-egy portré, hősi alak, fegyver, ruha, címer ábrája sokkal jobban bevésődött a vizuális memóriába és hozzájárult Attila hun vezér, Toldi Miklós, a turulmadár vagy éppen Magyarország alakjának mentális reprezentációjához.

TRIANON A CÍMLAPON

A tárgyalt időszak közoktatásban megjelent tankönyvei, kiadványai és oktatási segédletei nemcsak a pedagógia irányából, hanem számtalan diszciplína felől is megközelíthetőek. Lehetséges neveléstörténeti, pszichológiai, nevelésfilozófiai,

művészettörténeti, szemiotikai, technikatörténeti, történettudományi, muzeológusi stb. feldolgozás.

Muzeológiai, könyvtár- és információtudományi szempontok szerint vizsgálva egy különálló, jól specifikálható tárgycsoportról beszélünk, amelynek tárgyalása, feldolgozása és nyilvánossá tétele a mai magyar társadalom számára is rendkívül érdekes és fontos, az oktatáspolitikusok, pedagógusok és diákok számára pedig kifejezetten hasznos és tanulságos. Saját tapasztalat, hogy egy Z generációs diák érdeklődését is mennyire fel tudja kelteni egy-egy régi kiadvány bemutatása, akár múzeumi, akár iskolai keretek között (pl. múzeumpedagógiai foglalkozáson, fakultáción vagy tanórán).

2017 és 2020 között jómagam is több ezer műtárgyat, a tárgyalt korszakba tartozó papírrégiséget dolgoztam fel. A revízió jegyében fogant alkotásokat saját tapasztalataim alapján a következőképpen csoportosítom:

Önálló, jelentős esztétikai minőséget képviselő jelképek: pl. köztéri szobrok, műemlékek, ereklyék, országzászlók. Kerülik a funkcionalitást, hagyományos értelemben nem hétköznapi-használati tárgyak. Céljuk az emlékeztetés, szimbólummá válás, a „korszellem”, a konzervatív-keresztény-patrióta eszmeiség megtestesítése, propagálása. Elvontak, monumentálisak, a közösség (nemzet) számára készülnek.

Dísz tárgyakon megjelenő revíziós jelképek-üzenetek: Ezek már az intim lakótérben is elhelyezhetőek. Céljuk a revízió „bevitele” a privát szférába.

Használati tárgyakon megjelenő revíziós jelképek: Tömeggyártottak, a tömegkultúra eszközei, reklámként „bárhólbármikor” hozzáférhetőek. (Esztétikai értékük megkérdőjelezhető, gyakran elnagyoltak vagy a giccs irányába hajlanak – ettől függetlenül kordokumentumok, ezért mára történelmi értéket képviselnek.)

A Trianon utáni szemléletváltást nem könnyű megragadni, mivel 1925-ig az átfogó népiskolai program és modernizált tanterv kihirdetéséig, egy húsz évvel korábbi tanterv menetét követték. E könyveket változatlan vagy minimálisan kiegészített formában nyomták újra az új tankönyvek 1926-os és azt követő megjelenéséig.²²

1925-től adták ki az új tantervhez az *Egységes Népiskolai Vezérkönyvek* sorozatot, a népiskolai tantárgyak oktatásához pedig a tanítási kézikönyveket. A Vezérkönyvek tisztán és világosan taglalták a népiskolában oktatott tantárgyakat, amik a következők voltak:

²¹ A diák kinyújtott ujjaira favonalzóval rácsap a tanító

²² Krasznai Zoltán: Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon. Pécs, 2012. 113. o.

- I. Hit- és erkölcsstan
- II. Magyar nyelv
- III. Számolás és mérés
- IV. Földrajz
- V. Történelem
- VI. Természeti és gazdasági ismeretek
- VII. Rajz
- VIII. Ének
- IX. Kézimunka
- X. Testnevelés

Ez a tíz tárgy (a magyar nyelv, a történelem, a természeti és gazdasági ismeretek esetében egyéb altémákkal, kiegészítő tárgyakkal is találkozunk) és a hozzá készített tankönyvek, oktatási segédanyagok és szemléltető eszközök mindmind egyfajta fórumot jelentettek a trianoni békediktátum következményeinek megjelenítésére.

A Trianonnal kapcsolatos iskolai ábrázolások általában két nagy részből tevődtek össze:

Egyrészt rövid, tömör, szöveges üzenetekből, mottókból és/vagy toposzokból – szépirodalmi idézetekből. Ezek közül leggyakoribbak a közszájon forgó irredenta jelszavak-jelmondatok: az *Így volt, így lesz!*; a *(Maradhat ez így?) – Nem! Nem! Soha! a Mindent vissza!* a „magyar igazság”, a *magyar feltámadás*, a *Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország*, az *Igazságot Magyarországnak és a Vesszen Trianon*.

Másrészt ezekhez rendelték közérthetően kivitelezett, látványos képeket, vizuális elemeket:

Ezek közül a legfontosabb, leggyakrabban visszatérő vezérmotívum **Nagy-Magyarország** vagy **Egész** (Integer) **Magyarország**, amely az ezeréves államhatárokat ábrázolja részletesen, vagy csak körvonalaiiban (a történettudományban történelmi Magyarországnak vagy Magyar Királyságnak hívjuk).²³ Nagy-Magyarország a trianoni békediktátummal megszűnt egykori államalakulat alternatív, az 1920-as években született elnevezéséből, hamar hivatalos, a közszférában, a politikai és tudományos nyelvezetben használt fogalomává vált. A fogalmi keret egyáltalán nem egzak, mivel a múltra vonatkoztatva többféle definíció is élt párhuzamosan egymás

mellett. A legszűkebb értelemben Nagy-Magyarország Magyarországnak közvetlenül a békeparancs előtti földrajzi kiterjedését jelenti, míg a lehető legtágabb értelmezésben a Magyarországhoz különböző formákban valaha kapcsolódott országok és tartományok összességét, illetve jellemzően a valaha volt legnagyobb földrajzi és politikai kiterjedését.²⁴ 1926 előtt a földrajztankönyvekben az adminisztratív felosztások mellett a földtani alapokon történő felosztásokat (különböző tájegységek) tárgyalják, a határok még korántsem kapnak akkora hangsúlyt. Hazánkra a hivatalos, közjogi kánon szerint a „Magyar Szent Korona országai” elnevezéssel utalnak, amely az anyaországra, a hozzá tartozó Fiuméra, mint „corpus separatum”-ra, valamint a társországoakra, Horvát-Szlavónországra vonatkozott. A tudományos igényű, nagy földrajzi monográfiákhoz hasonlóan van, hogy a „Magyar Birodalom” elnevezést használják.²⁵ A Nagy-Magyarország elnevezés ezzel szemben minden idősíktól független, minden korszakon felülemelkedik. A revizionista szóhasználatban nemcsak visszamenőlegesen, hanem a jövőbe vizionálva is megjelenik: ebben az esetben Magyarország helyreállítani kívánt területét értették alatta.

A vizualitás szintjén, a legelterjedtebb Nagy-Magyarország ábrázolások az 1918 novemberéig fennálló határokat rögzítik. Ebben foglalták bele, pontosabban ebből „szakították ki” az új, „trianoni” Magyarországot, a megcsonkított magyar impériumot, az ún. csonka országot, „Csonka-Magyarországot” vagy „Maradék Magyarországot”.²⁶ Az elszakított részek sokszor országrészenként és tájegységenként szétszakítva és eltolva (mozaikszerű ábrázolás), máskor egy hatalmas körben húzódó sávként, tömbként vannak ábrázolva (emlémtérképek).

Ehelyütt meg kell említeni, hogy a fogalmi káosz elkerülésére 1922-ben egy iskoláknak címzett miniszteri körlevél²⁷ írta elő a helyes fogalomhasználatot, térképi ábrázolásmódot és a követendő szemléletet a jóváhagyásra beterjeszteni kívánt tankönyvekre vonatkozóan. Ebben a miniszter megszabta, hogy bár (a régi) „Magyarországot mint hegyrajzilag, vízrajzilag, gazdaságilag stb. szét nem darabolható egység”-et tárgyalják, egyúttal azt is mutassák be, hogy a trianoni békeszerződés milyen állapotokat teremtett. A földrajzi egység

²³ Lásd: Igazságot Magyarországnak – Trianon kegyetlen tévedései, a Pesti Hírlap karácsonyi albuma, Dr. Légrády Ottó szerkesztésében, 1930.

²⁴ A középkori állapotokra visszamenő, ún. címerigényeket is ide lehet érteni.

²⁵ Krasznai Zoltán: Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon. Pécs. 2012. 114. o.

²⁶ A kifejezést Klebelsberg használta 1925. június 25-én a „Falusi népiskolák kiépítése” c. beszédében. Megj.: Nemzeti Ujság 1925. 06. 25. BCT 349–351. p. in.: Tudomány, kultúra, politika. Gróf. Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó. Bp. 1990.

²⁷ A körlevél 1922. február 18-án kelt Budapesten. Teljes terjedelmében idézi Sipos Anna Magdolna és Nagy Miklós Mihály, 1988. 54. o. A dokumentum levéltári adatai: Magyar Földrajzi Társaság Irattára 12/1922.

hangsúlyozásától el lehetett tekinteni Horvát-Szlavonország, a háború után létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság horvát részének tárgyalása során. Arra is felhívta a figyelmet, hogy „ennek az állapotnak bírálata nem lehet a tankönyv feladata”. A körlevél egységesítette az államterületre vonatkozó fogalomhasználatot is: „A régi Magyarországra a történelmi Magyarország, 'hazánk' vagy egyszerűen Magyarország kifejezések, a trianoni béke Magyarországra pedig Csonka-Magyarország kifejezés használandó.” A térképi ábrázolásokhoz a következő utasítást adta a körlevél: „A fizikai térképeken a Magyarország szót a Közép-Duna egész medencéjére, tehát az egész régi Magyarországra kell alkalmazni. Politikai térképeken a betűk úgy helyezendők el, hogy a Magyarország felírás csak Csonka-Magyarország területét fedje, de ügyelni kell arra, hogy a szomszéd államok neve ne nyúljon át a tőlünk elszakított területre. (...) A színezésben a most említett területeket mint az illető szomszédos államhoz tartozókat kell feltüntetni. Azonban a trianoni béke előtti határt vékony, színes vonallal kell jelezni.” A körlevél végül – tükrözve a terület-elcsatolások jogi erőre emelkedését – a „megszállt területek” kifejezés helyett a „hazánknak idegen uralom alatt lévő területei” kifejezés használatát irányozta elő.

A korszak tankönyvírói és grafikusai az ily módon pontosított, számtalan felületen megjelenített országtérképeket gyakran párosították történelmi címerekkel, telamonokkal és egyéb heraldikai elemekkel. Leggyakoribb az 1918-as közép-címer, vagyis az „angyalos címer” kettős kereszttel, az ún. Trianon-kereszttel és emberi alakokkal (pl. harcos, földműves, asszony, gyermekek). Kombinálva vagy teljesen önállóan az alábbi jelképek is gyakran megjelennek iskolai környezetben:

Hungária (Hunnia): A magyarság istenasszonya, az ezeréves Magyarország szimbóluma. Ez a motívum még a vallási kereteket is kitágítja, mivel visszavezet a „pogány” időkbe, és az antikvitást, a görög-római világot és az ehhez kapcsolódó klasszikus műveltséget is megidézi. „Hungária” mint a magyar Pallas Athéné vagy Minerva. A középfokú oktatásban tanulók, a „deákos” műveltséggel rendelkezők számára ez a motívum komoly tartalmi többletet jelentett.

Patrona Hungariae: Magyarok Nagyasszonya, vagyis Szűz Mária. A valláserkölcsi nevelésben részesülők számára az isteni kegy, igazságosság, piétas („jámბorság”) manifesztációja.

Turul: felszállni készülő sas vagy sólyom, karmai között a bosszú kardját tartja, amellyel Szent István király országát óvja. A honfoglalás előtti és a honfoglalás kori magyarság történetét csak felszínesen ismerő szemlélő számára is komoly erőt és harciasságot (egyfajta „kshatriya” tudatot) sugallt.

Az eddigieknél is jobban felértékelődnek az identitásképző nemzeti szimbólumok (Szent Korona a koronázási ékszerekkel, történelmi címerek, zászlók) és a nagy nemzeti példaképek (szentek, boldogok, királyok, államférfiak, nemzeti hősök, közismert művészek és tudósok...).

Az említett szimbólumok tervszerű szerepeltetése egy átfogó, tudatos nemzetpolitikai koncepció részét képezték, melynek segítségével közérthetően igyekeztek megértetni a trianoni tragédiát azzal az új, fiatal generációval, akiknek már alig vagy egyáltalán nem volt közvetlen élményük a világháborúról és Trianonról. Az első és legfontosabb a Csonkaország és a történelmi Magyarország közötti területi különbség érzékeltetése volt. Ez sokszor témától, tantárgytól függetlenül

2. kép

[illegible]

3. kép

4. kép

5. kép

megjelent az iskolai kiadványok borítóján, előzéklapján, címlapján és/vagy a leghátsó oldalon/oldalakon.

Az alábbiakban a fent említett motívumok közül néhányat konkrét példákon keresztül is megvizsgálók:

Első példánk egy jellegzetes irkafüzet²⁸ (2. és 3. kép). Az irkákat az írás tanításához, a kézzel írt betűformák begyakoroltatásához használták. Megjelenésüket (méret, sortávolság, margók) rendeleti úton szabályozták. A puhakötésű, fűzött, 12 oldalas füzetet egy második osztályos tanuló használta. A címlapon látható Nagy-Magyarország és Csonka-Magyarország motívum meglepően pontos és részletes domborzati séma alapján készült, sötétkék szíanyomással. Felette a „NEM! NEM! SOHA!” felirat olvasható. Ez az egyik legelső és legtömörebb mottó, amely eredetileg Jeges Ernő²⁹ vörös-fehér színekkel nyomott plakátjáról származik.³⁰ A térkép alatt a Horthy-korszak nemzeti imájának, a „Hiszekegynek” első sora olvasható. A címet, a térképet és az idézeteket egy magyaros ornamentikával kidolgozott, sötétkék szegély keretezi. Az irka hátulján pontos tartalmi alátámasztásként a trianoni országvesztés részletes összefoglalása olvasható.

Tematikusan és részletekbe menően közvetlenül két tantárgy, a földrajz és a történelem foglalkozott a trianoni országvesztéssel. Közérthetően, pontról pontra sorolták fel a területi, demográfiai, gazdasági, kulturális veszteségeket.

Ujváry (Ficza) Gyula és Homor Imre 1936-ig már a tizenegyedik kiadásig jutó, katolikus elemi népiskoláknak készült földrajzkiadvány³¹ (4. kép) szintén a címlapon jeleníti meg a történelmi és a trianoni Magyarország kontrasztját. A térkép emblémaszerű, önálló, befejezett egységet alkot, csupán egy vázlatos vízrajz és néhány település van rajta feltüntetve. Bár IV. osztályosok számára készült, mégis kevesebb részletet tartalmaz, mint a fentebb ismertetett irkafüzet.

A korszak tankönyvírói és szerkesztői számára – a kartográfiai ábrázolások kapcsán – az etalont a Kogutowicz³² család által szerkesztett kiadványok jelentették. Különösen nagy haszonnal forgatták Kogutowicz Károly zsebatlaszát³³ és polgári iskolai földrajzi atlaszát,³⁴ amelyek világhírűen precíz rajzolatuk és szerkesztésük mellett, könnyen átláthatóak és értelmezhetőek. Érdeemes alaposabban megvizsgálunk Kogutowicz Károly elemisták számára készített iskolai atlaszát (5. kép). A képen cserkészek állják körbe a glóbuszt,

²⁸ „Nem! Nem! Soha!” irka Budapest, Rigler Rt. kiadása

²⁹ Festőművész, grafikus. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06879/07026.htm>

³⁰ 1919-ben az Országos Propaganda Bizottság is használja, 1920-tól a Területvédő Liga nem hivatalos jelszavává válik. Egy 1922-es József Attila-vers is ezt a címet viseli.

³¹ Ujváry (korábban Ficza) Gyula és Homor Imre, 1936. Földrajz az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák IV. osztálya számára. Bp. Szent István Társulat. 11. kiadás

³² Kogutowicz Károly (Budapest, 1886. február 14. – Ludwigsburg, Württemberg, 1948. szeptember 6.) geográfus, egyetemi tanár. Édesapja, Kogutowicz Manó a magyarországi kartográfia megalapítója és az 1890. november 1-jén alapított első magyar térképészeti vállalkozás, a Magyar Földrajzi Intézet Rt. első igazgatója.

³³ Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre, Magyar Néprajzi Társaság (1922)

³⁴ Dr. Kogutowicz Károly Polgári Iskolai Atlasza, M. Kir. Honvéd Térkép. Intézet, 1930

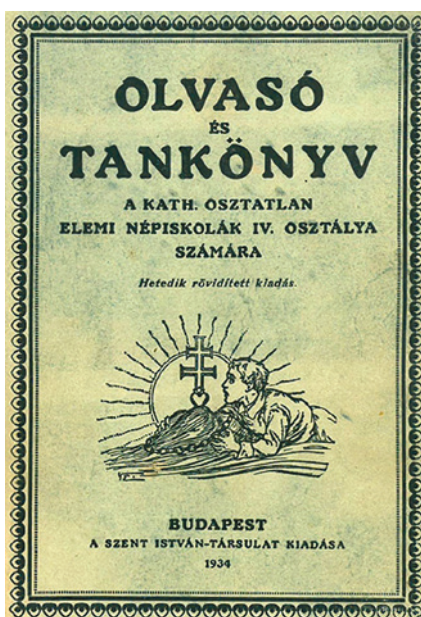
6. kép

7. kép

egyikük könyvet olvas. A bal oldalon álló fiú a földrészek sötét háttéréből kivilágító Nagy-Magyarországra mutat. A glóbus lábánál a magyar címer hármas halma, a Szent Korona és a belőle kinövő apostoli kettős kereszt látható, amelyet glória vesz körül. A nemzeti szimbólumokat a nemzeti identitáshoz kapcsolódó néprajzi elemek, hortobágyi gémeskút és fióktornyos erődtemplom egészítik ki. Ez nyújt a cserkészek számára „biztos talajt”. A statikusság és biztonság érzetét a sík tájat alátámasztó, címerpajzs alakú címező is erősíti. A nemzeti szimbólumok egész komplexumát sűríti a borító egy képbe: emblématérképet, heraldikai motívumokat és a nemzeti folklór elemeit. Az atlasz szó szerint kiemeli Magyarország szerepét, ugyanakkor a lokális megismeréstől a globális felé mutat azal, hogy világföldrajzi kontextusba helyezi az országot. Ezáltal lehetséges az, hogy a magyar diákság (akiket jelen esetben a három cserkészfiú szimbolizál) ne csak „jó hazafi”, hanem „tájékozott világpolgár” is legyen.

Egy másik kiadvány, a szintén földrajzórakon használatos térképfüzet még kreatívabban és mondhatni rendhagyóan használja fel a Nagy-Magyarország térképet mint vezérmo-

8. kép

tívumot (6. kép). A nagyméretű, a címlap több mint felét betöltő monokróm képen szintén két cserkészt láthatunk egy hegyekkel tarkított tájban, nyílt terpen. A két férfi egy szétnyitott térképet tart, amin csupán az emblématérkép egy részlete látható. A vizuális kódolás itt nem is annyira egyértelmű (vajon még keresik vagy már megtalálták Nagy-Magyarországot?) A bal szélén álló férfi mintha a történelmi Magyarország legkeletibb részén, Erdélyben állna és az ismerős, mégis ismeretlen környező tájat próbálná beazonosítani.

Izgalmas precedenst nyújt az 1927-es „Az élet számokban. Számolási és mérési példatár”. A borító egy nagyon erős és éles kontraszttal kialakított térképet ábrázol (7. kép). Az említett „mozaik-

szerűség” itt a tömör emblémaszerűséggel párosul. Az egyes országrészek szétszakadnak, de még szigetszerű egységben láttatja őket a rajzoló.

Az egész térkép kissé ferde, a trianoni Magyarország képe pedig szokatlanul elnagyolt, még a valóságosnál is kisebb és csonkább kinézetet mutat.³⁵ Egyértelmű, hogy maga a tárgy tartalmilag egyáltalán nem kapcsolódik Trianonhoz (hacsak nem annyiban, hogy a veszteségek jelentős részét le-

³⁵ Az élet számokban. Számolási és mérési példatár katolikus elemi népiskolák számára. Harmadik füzet. IV. osztály anyaga, 1927. Bp. Szent István-Társulat.

het és kell is pontosan számszerősíteni), a szerző mégis úgy érezte, hogy egy ilyen témájú tankönyv is kapcsolódhat a humán tárgyak által képviselt értékrendhez.

Hatodik példánk egy Olvasó és Tankönyv, amelynek címlapján egy elvontabb, mégis könnyen feloldható ábrázolással találkozunk³⁶ (8. kép). A címertanból is jól ismert hármas halom egy furcsa ingoványos vonalhálóból nő ki közepén az apostoli kettős kereszttel. Ez a párosítás a Szent Koronának mint az ország testének, (Corpus Hungaricum) az egész magyar impériumnak az egyértelmű szimbóluma. A hármas halom (Mátra-Tátra-Fátra) egységébe egy fiú kapaszkodik, a halmokhoz egyben hozzá is van láncolva. A kép ilyenformán expresszív, drámai sűrítést alkalmaz. A fiú kétségbeesett tekintettel, görcsösen kapaszkodik hazájához, reményt egyedül az isteni kegyelmet és feltámadást jelképező felkelő Nap nyújt. Ez a példa azért is különösen érdekes, mert bár explicit módon nem jelennek meg a széttörtetett országhatárok, de a (megfelelő prekonceptciókkal rendelkező) szemlélő számára mégis rögtön „bevillan”, implicit módon megjelenik a Nagy-Magyarország térkép, a trianoni határokkal egyetemben.

Képzeliük csak el, milyen hatással lehettek – ilyen és ehhez hasonló, egyszerű kivitelű kislapú kiadványok – egy korabeli nebulóra. Azt se feledjük, hogy a korszak emberét jóval kevesebb mesterségesen generált (festett, nyomtatott, kivetített) vizuális inger érte, így egy gyakran látott, jól megszerkesztett ábra évekre vagy akár évtizedekre belevésődött a befogadó alany emlékezetébe.

A fentebb bemutatott példák bizonyítják azt az előfeltevést, miszerint a „külső” nem feltétlenül függött össze a „belbecssel”, vagyis forma és tartalom sok esetben különvált. (Ez olykor persze ellentmondáshoz vagy formai-tartalmi aránytalanságokhoz is vezetett).

A szigorú és pontos rendelkezések ellenére a tankönyvpiac az 1920-as években kiszélesedett, s a „szabad piacosság” (egyre nagyobb kínálat) révén egyre követhetlenebbé, széttartóbbá vált. Különböző minőségben, más-más tartalmi hangsúlyokkal és más-más árszabással találkozhattak az iskolák. Ezért 1932-ben miniszteri rendelet jelent meg „az elemi népiskolák tankönyveinek egységesítéséről”. Az új tankönyvek megírására a miniszter nyílt pályázatot hirdetett. Fontos volt továbbra is az egységes, összetartó megjelenés és tartalom az iskolai nevelést-oktatást támogató minden típusú kiadványon.

A HORTHY-KORSZAK TANSZEREI

Az előző fejezetben bemutatott tankönyvek sorát még hosszasan lehetne folytatni, de érdemes az ehhez kapcsolódó író-

9. kép

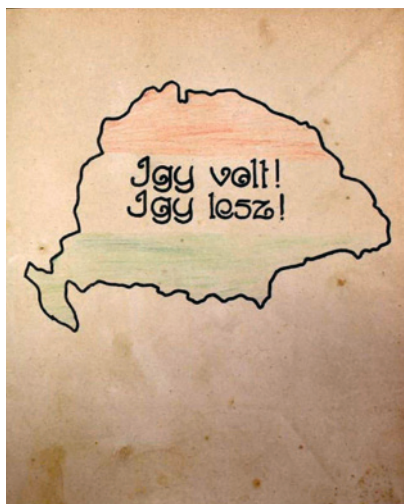
szereket, tanügyi segédleteket is megfigyelni. A tanterekben fellelhető naptárak, értesítők, jegyzetfüzetek, órarendek, térképek és az íróeszközök is gyakran felvonultattak irredenta motívumokat. A fenti Hiszekegy-falikép (9. kép, a műtárgy a szerző tulajdona) egészen nagyméretű (100 × 70 cm), kézzel, fekete tussal és színes tintával rajzolt alkotás, amely már csak mérete és markáns betűi, keretezése miatt is megalapozta egy osztályterem hangulatát. Ilyen faliképek sokszorosított nyomdatechnikai eljárással is készültek, adott esetben nemcsak szöveggel, hanem kottával kiegészítve, ami a tanítás elejét és végét záró fohász közös felmondását segítette. (Ezeket a faliképeket aztán keretezve, vagy csak kartonlemezre kaszírozva a tábla mellé/fölé vagy az osztályterem központi fal-felületére akasztották.)

Találkozhatunk olyan ceruzával is, melyen a Nem, Nem, Soha! irredenta mottó szerepel (Schuler József Rt. budapesti gyártmánya). A nemzeti jelleg hangsúlyozására természetesen a ceruza vége trikolor, sőt még a csomagoláson is található egy emblématérkép. Más íróeszközök, alumínium tollhegy, írón is hasonló stílusban lettek gyártva, külön fogalom volt a „Tátra toll”, a budapesti Első Magyar Aczélíró-tollgyár terméke, amelynek csomagolásán a Csorba-tó és Toldi Miklós alakja szerepelt.

Minél több példát vizsgálunk, annál inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a kiadványok egy egységes, jól átgondolt nemzetpolitikai koncepció részét képezték, amelyek nem tagadták meg a múltat, nem söpörték szőnyeg alá a jelent és a jövő generációit sem akarták jövőkép nélkül hagyni.

A fentebb bemutatott iskolai kiadványok a várpalotai Trianon Múzeum történeti gyűjteményében fellelhetők. Értékes és izgalmas példák tekinthetők meg továbbá a múzeum Klebelsberg Kuno-féle elemi népiskolákat bemutató kiállításában.

³⁶ Olvasó és Tankönyv a Kath. osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára. Budapest. A Szent István-Társulat kiadása. 1934

10. kép³⁷

Alább felsorolom (a teljesség igénye nélkül) azokat a kiadóvállalatokat, nyomdákat, részvénytársaságokat, amelyek a közoktatáshoz kapcsolódó papíralapú termékeket (ma már ezek papírrégiségek) gyártották: Magyar Földrajzi Intézet Rt.; Hegedüs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt. (Debrecen); Királyi Magyar Egyetemi Nyomda; Attila Nyomda Rt.; Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.; Sylvester Rt.; Stádium Sajtóvállalat Rt.; Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet; Hungária Nyomda; Neuwald Illés Utódai Könyvnyomda; Franklin-Társulat (hivatalosan: Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt.); Szent István-Társulat; Rózsavölgyi és Társa (kották kiadása); Haladás Nyomda Részvénytársaság (Pécs). Bár a cégek nagy része, a mai piaci viszonyokhoz hasonlóan, budapesti székhellyű, azért vidéki városokban (Debrecen, Szeged, Pécs) is találunk jelentős vállalatokat. A korabeli részvénytársaságok nagy részét az 1940-es évek végén államosították, ettől függetlenül jó pár jogutód ma is működik. Ez a felsorolás remélhetőleg némi segítséget nyújt a témát bővebben kutató kollégák vagy érdeklődő, műgyűjtő olvasóink számára.

CÉL VAGY ESZKÖZ? A HORTHY-KORSZAK TANKÖNYVEI

A Horthy-korszakban kiadott revizionista tárgyak, könyvészeti, nyomdai kiadványok, így természetesen a tankönyvek körül is a mai napig élénk viták folynak. A szakmán belül és kívül egyaránt számtalan sommásan megfogalmazott kritikát olvashatunk, amelyek gyakran a részletek figyelembevétele nélkül, vagy azok félremagyarázásával születnek. A leggyakoribb vád, hogy Trianon után az országot irányító politikai elit átpolitizálta és saját céljaira használta a nép-

oktatást. Erre pedig bizonyítékként hozzák fel az irredenta-revizionista ábrázolásokkal ellátott taneszközöket, oktatási segédleteket, tankönyvkiadásokat. A helyzet az, hogy a trianoni békediktátum értékelése azon kevés eseményhez tartozik a magyar történelemben, amely a kortárs szemlélőket közös nevezőre hozta. Trianont kortól, nemtől, vallási és politikai hovatartozástól függetlenül mindenki elítélte. Ez nem is volt kérdés, inkább egyfajta alapállás. A diktátumot elítélte a jobb- és baloldali, a konzervatív és a liberális, a katolikus és az ateista honpolgár egyaránt. Jó példa erre a fentebb már röviden ismertetett „Nem! Nem! Soha!” irredenta mottó, amit a patrióta túlbuzgósággal és jobboldali elhajlással semmilyen mértékben nem vádolható gróf Károlyi Mihály kormánya alatt az Országos Propaganda Bizottság gyakran a szétszakítandó ország emblématérképével párosítva hatalmas mennyiségben adott ki különféle hordozókon (falragaszok, szórólapok, bélyegek etc.). Mivel a társadalom individuumokból áll össze, ezért természetesen teljes konszenzus akkor sem létezett. A válaszreakciók a különböző politikai családok részéről igen eltérőek voltak, s a szociáldemokrata-internacionalista álmok szertefoszlottak a harctéren és az aktuálpolitika színterén. Szóval egy biztos: akármilyen kormánya is volt Magyarországnak a két világháború között, Trianonra mind-egyiknek reagálnia kellett. A Horthy-korszakban ez a reflexió a köztéri szobroktól az irkafüzet borítójáig jobboldali, konzervatív és keresztény világnézet alapján történt.

Aki az 1920-as, 30-as évek iskolai kiadványait művészet-történeti-esztétikai és szemiotikai szempontok alapján vizsgálja, annak nagy segítségére lehet Panofsky³⁸ ikonológiai módszere³⁹. Ez egy háromlépcsős értelmezési folyamat, amelynek „lefuttatását” jelen tanulmány nem végzi el, mivel most az oktatáspolitikai és pedagógia-történeti vonatkozásokra helyeztük a hangsúlyt.

Az illusztrációkkal ellátott tankönyvek helyes és pontos értelmezéséhez mindenesetre számos preconcepció, a hétköznapi tapasztalat, az irodalmi és történeti források és az emberi elme alaptörékvéseinek általános ismerete egyaránt szükséges. Ezek a bonyolultnak tetsző, a valóságban rémesen egyszerű összetevők a kortárs szemlélők számára gyorsan egyértelművé tették a revizionista tárgyak üzenetét. Az üzenet érvényességét nem, legfeljebb pontosítását befolyásolta az egyes egyének műveltsége. A 20. század első felének nagy tanulsága pedig az lett Európában, és azon belül magyar földön, hogy a társadalmat érintő legfontosabb problémák megoldásából többé soha egyetlen társadalmi réteget sem lehet büntetlenül kihagyni.

³⁷ A 10. mellékleten egy füzet utolsó oldalára nyomtatott, szabadkézzel kiszínezett, felíratos emblématérkép látható

³⁸ Erwin Panofsky (Hannover, 1892. 03. 30. – New York, 1968. 03. 14.) német művészettörténész

³⁹ Művészettörténeti fogalom, egy műalkotás szimbólumértelmezése

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek, könyvrészek

Ballér Endre: Tantervemléletek Magyarországon a XIX–XX. században. Budapest, 1996. 58–63.

Drabancz M. Róbert–Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005.

Magyar Kódex–Magyarok a XX. században. Magyarország művelődéstörténete 1918–2000. Főszerk. Szentpéteri József. Kossuth Kiadó, Budapest, 2001

Magyar Művelődéstörténet. A polgári társadalom korának művelődése II. (1920–48) Szerk. Kósa László. Osiris, Budapest, 2006.

Mészáros István: Magyar iskola: 996–1996. Előadások, cikkek, beszédek. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Krasznai Zoltán: Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs. 2012.

Társadalom és Kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Szerk. Vonyó József Magyar Történelmi Társulat és Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2003.

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai. (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1990.

Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi” Klebelsberg Kuno (1875–1932) Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat. Pécs-Budapest, 2014.

Ujváry Gábor: Nem a kard, hanem a kultúra. A Horthy-korszak kulturális politikája. in: A Horthy-korszak vitatott kérdései. Konferencia. (MTA Székháza, Díszterem, 2020. szeptember 14–15.) Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 97–112.

Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, Regio Könyvek, Teleki László Alapítvány 2002.

Folyóiratok

Koller István: A modern philosophia és paedagogia állása. in: Evangélikus Népiskola, 31. évf. 3. sz. 1925. 41.

Perjés István: Az 1925-ös népiskolai tanterv sajtóvisszhangja a Szabolcsi Tanító című folyóiratban. in: Magyar Pedagógiai Szemle 97. évf. 2. sz. 153–166.

